

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko Hono Ma'u ha Fakamo'oni 'o e Māmá mo e Mo'oni

He 'ikai ngata pē 'i hono tāpuaki 'i koe mo ho hakó 'e ho' fakamo'oni fakafō 'ituitui 'o e māmá mo e mo'oni 'i he mo'ui ni, ka te ne 'iate koe 'i he kotoa 'o e ta'engatá.

I he'eku hoko ko ia ko ha pailaté, ne u puna ai 'i ha ngaahi houa lahi 'i ha ngaahi konitinēniti mo e ngaahi potu tahi lolotonga e fakapo'uli 'o e poó. 'I he'eku vakai atu ki he fakapo'uli 'o e poó mei he sio'ata 'o e loki pailaté, kae tautautefito ki he kanivá, ne u ofo ma'u pē 'i he lahi mo e loloto 'o e fakatupu 'a e 'Otuá—'a ia

'oku fakamatala 'i 'e he folofolá ko e "ngaahi māmani ta'efa'alaua."¹

Kuo mei senituli 'eni 'e taha mei he taimi ne pehē ai 'e ha kau 'asitolōnoma tokolahi ko hotau pupunga fetu'u kanivá pē taha 'i he 'univēsí.² Na'a nau pehē 'oku 'ikai toe 'i ai ha me'a mavahe mei hotau kanivá, ka ko ha 'atā ta'efa'alaua—ko ha 'atā pē, momoko pea 'ikai ha ngaahi fetu'u, maama pe me'a mo'ui.

'I he faka'au ke fakalalaka ange 'a e ngaahi me'a faka'ata fetu'ú—kau ai e ngaahi me'a faka'ata 'e malava ke tuku atu ki he vavaá—ne kamata ke mahino ange ki he kau 'asitolōnomá ha me'a fakaofo, ha mo'oni ne hangē he 'ikai mahinó: 'oku fu'u lahi ke makupusi 'e he 'atamaí 'a e 'univēsí 'i he me'a ne tomu'a fai ki ai e fakakaukaú, pea 'oku fonu 'a e langí 'i ha ngaahi kaniva ta'efa'alaua, 'a ia 'oku mama'o kilukilua pea 'ikai lava ke tau fakakaukau ki ai, pea 'oku nau takitaha ha ngaahi fetu'u 'e laui piliona.³

Ne liliu kotoa 'etau mahino ki he

'univēsí 'i ha vaha'ataimi nounou.

'Oku tau lava 'o mamata he 'ahó ni ki ha ni'ihi 'o e ngaahi kaniva mama'o ko 'ení.⁴

'Oku tau 'ilo'i 'oku nau 'i ai.

Kuo fuoloa 'aupito 'enau 'i aí.

Ka kimu'a pea ma'u 'e he fa'ahinga 'o e tangatá e ngaahi me'angāue lelei ko 'eni ke tākaki e maama fakasilesitiale pea 'ai ke tau lava 'o mamata ki he ngaahi kaniva ko 'ení, ne 'ikai ke tau tui 'e malava ha me'a pehē.

Ne 'ikai fakafokifā pē 'a e liliu e lahi 'o e 'univēsí, ka na'e liliu lahi 'etau malava ke sio mo ma'u e mahino ki he mo'oni ko 'ení. Pea 'i he 'ilo lahi ko iá, ne fakafe'iloaki ai e fa'ahinga 'o e tangatá ki ha ngaahi me'a fakaofo ne 'ikai ke tau teitei fakakaukau ki ai.

'Oku Faingata'a ke Tau Tui Ki he Me'a 'Oku 'Ikai Lava Ke Tau Mamata Ki Ai

Tau pehē pē ne tau lava 'o foki ki he kuohilí pea talanoa mo e kakai ne nau mo'ui 'i he ta'u 'e tahaape pe laungeau kuohilí. Fakakaukau ki ha'o feinga ke fakamatala 'i kiате kinautolu e ni'ihi 'o e ngaahi tekinolosia 'oku tau angamaheni ki ai he 'aho ní. Hangē ko 'ení, ko e hā nai ha fakakaukau 'a e kakai ni kapau te tau fakamatala ange 'o kau ki he ngaahi seti vakapuna lalahí, microwave, ngāue 'aki e device to'oto'o 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala faka'ilelitolōniká, mo e vitiō 'o hotau makapuná 'a ia 'oku makimo hono 'ave takai holo ki ha kakai 'e laui miliona he māmani?

'E 'i ai e ni'ihi 'e tui mai. Ka ko e tokolahi te nau manuki'i, fakafepaki'i pe feinga ke ta'ofi pe fakalavea 'i kitautolu. Mahalo na'a 'i ai ha ni'ihi te nau fai ha fakamatala fakapoto, faka'uhinga 'i pea faka'aonga 'i 'a e ngaahi mo'oni 'i me'a 'oku nau 'iló ke pehē 'oku takihala 'i kitautolu pea tau vale mo fakatu'utāmaki. Mahalo 'e a'u 'o nau tukuaki 'i kitautolu ki he feinga ke takihala 'i e ni'ihi kehé.

Ka ko e mo'oni, 'e hala 'aupito e ma'u 'a e kakai ni. Mahalo ko 'enau fie tokoni pē mo fakamātoato. Mahalo te nau pehē 'oku tonu pē 'enau ma'ú. Ka he 'ikai pē ke nau lava 'o ma'u ha mahino he 'oku te'eki ai ke nau ma'u e maama kakato 'o e mo'oni.

'I he'eku vakai ki tu'a ki he fakapo'uli ne u fa'a fakatumutumu ai he taumama'o mo e loloto e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá.

Ko e Tala'ofa 'o e Māmá

'Oku hangē pē ia ha natula 'o e tangatá ke tau pehē 'oku tau mo'oni neongo e hala 'etau ma'ú. Pea kapau ko ia, ko e hā leva ha 'amanaki ma'atautolu? Te tau nofo ai pē nai 'o 'ikai 'ilo e mo'oni he kuo lahi e ngaahi fakakaukau 'oku fepakipakí pea tau falala pē ki he 'etau mahinó mo e me'a 'oku tau tui ki a?

'E malava nai ke ma'u e mo'oni?

Ko e taumu'a 'eku leá ke talaki e pōpoaki fiefia 'a e 'Otuá—'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tau 'a ia 'okú Ne 'afio'i e mo'oni kotoa—kuo foaki ki He'ene fānaú 'a e tala'ofa te nau lava 'o 'ilo'i 'a e mo'oni ma'anautolu.

Kātaki 'o fakakaukau ki he mafatukituki 'o e tala'ofá ni:

'E folofola e 'Otuá Ta'engata mo Mafimafí, 'a e Tupu'anga 'o e fu'u 'uni-vēsí ni, kiate kinautolu 'e hū kiate Ia 'i he loto fakamātoato mo mo'oni.

Te Ne folofola kiate kinautolu 'i ha ngaahi misi, mata-me'a-hā-mai, fakakaukau mo e ngaahi ongo.

Te Ne folofola 'i ha founa mahino mo'oni pea 'oku hulu atu ia 'i he me'a 'oku a'usia 'e he tangatá. Te Ne 'oange kiate kinautolu ha fakahinohino fakalangi pea mo e

tali ki he'enua mo'ui fakatāutahá.

Ko e mo'oni 'e 'i ai e ni'ihi 'e manuki pea tala 'oku 'ikai lava ke hoko ha me'a pehē, pea kapau ne 'i ai ha 'Otuá, 'e 'i ai Ha'ane me'a lelei ange ke fakahoko 'i Ha'ane fakafanongo mo tali ha lotu 'a ha fo'i toko taha.

Ka 'oku ou talaatu 'eni: 'Oku tokanga mai e 'Otuá kiate koe. Te Ne fakafanongo pea tali mai ho'o ngaahi fehu'i fakatāutahá. 'E fakahoko mai e tali ho'o lotú 'i He'ene founa mo e taimi pē 'A'aná, ko ia ai, 'oku fie ma'u ke ke ako ke fakafanongo ki Hono le'ó. 'Oku finangalo e 'Otuá ke ke foki ange kiate Ia, pea ko e Fakamo'uí pē 'a e halá.⁵ 'Oku finangalo e 'Otuá ke ke ako mei Hono 'Aló, 'a Sīsū Kalaisi, pea a'usia 'a e nonga mo e fiefia mo'oni 'oku ma'u mei he muimui 'i he hala 'o e ākongā fakalangí.

Sí'oku kaungāme'a 'ofeina, 'oku 'i ai ha sivi fakahangatonu, pea mo ha tala'ofa mei he 'Otuá, 'oku ma'u ia 'i ha tohi folofola fakakuongamu'a, 'a ia 'oku lava ke ma'u 'e he tangata, fefine mo e fānau kotoa 'oku nau loto fiamalie ke sivi'i iá:

'Uluakí, kuo pau ke ke fekumi 'i he folofola 'a e 'Otuá. 'Oku 'uhinga ia ke

lau e folofola pea ako e lea 'a e kau palōfita 'o e kuongamu'á mo e onopōni 'o fekau'aki mo e ongoongolei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí—'o 'ikai 'i ha fakakaukau ke veiveiua pe fakaanga 'i ka 'i he loto fakamātoato ke 'ilo 'a e mo'oni. Fakakaukauloto ki he ngaahi me'a 'okú ke ongo'í, pea teuteu 'i 'a ho'o fakakaukau ke ma'u ia.⁶ "Io, kapau foki 'oku 'ikai te mou lava 'o fai ha me'a lahi ange 'i he holi pē ke tuí, tuku 'a e holi ni ke ngāue 'iate kimoutolu . . . te mou lava ai 'o faka'atā ha potu [ma'á e folofola 'a e 'Otuá]."⁷

Uá kuo pau ke ke fakakaukau, fakalaulauloto, feinga ta'e ufi ke ke tui,⁸ pea loto hounga'ia 'i he 'alo'ofa 'a e 'Eiki ki He'ene fānaú talu meia 'Ātama ki hotau kuongá 'i He'ene 'omi ha kau palōfita, kau tangata kikite, mo ma'u fakahā ke tataki Hono Siasí pea tokoni 'i kinautolu ke toe foki kiate Ia.

Tolú, kuo pau ke ke kole ki ho'o Tamai Hēvaní, 'i he huafa Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi ke Ne fakahā kiate koe hono mo'oni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Kole kiate Ia 'i he loto fakamātoato mo e loto mo'oni, 'o ma'u e tui kia Kalaisí.⁹

‘Oku toe ‘i ai foki mo ha si-tepu hono *fā*, ‘a ia ‘oku ‘omi ‘e he Fakamo‘uí kiate kitautolu: “Ko ia ia ‘e fai ki [he] finangalo ‘o e [‘Otuá], te ne ‘ilo ‘a e akonakí, pe ‘oku ‘i he ‘Otuá ia, pe ko ‘eku lea ‘iate au pē.”¹⁰ ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘i ho‘o feinga ko ia ke fakapapau ‘i ‘a e mo‘oni ‘o e ngaahi tefito ‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi, kuo pau ke ke tomu‘a mo‘ui ‘aki kinautolu. Hanga ‘o sivi ‘i e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongoleléi mo e ngaahi akonakí ‘a e Siasí ‘i ho‘o mo‘uí. Fai ia ‘i he loto fakamātoato pea mo e tui ‘oku tu‘uloa ‘i he ‘Otuá.

Kapau te ke fakahoko e ngaahi me‘á ni, ‘oku ‘i ai ha‘o tala‘ofa mei he ‘Otuá—‘a ia ‘okú Ne ha‘isia ki He‘ene folofolá¹¹—te Ne fakahā e mo‘oní kiate koe ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní. Te Ne foaki atu ha maama lahi ange pea malava ke ke vakai ‘o fakalaka atu ‘i he fakapo‘ulí pea mamata ki ha ngaahi me‘a nāunau‘ia ‘oku ‘ikai lava ke mamata ki ai hotau mata fakaēkakanó.

‘E lava ke pehē ‘e ha ni‘ihi ‘oku matu‘aki faingata‘a e ngaahi sitepú pe ‘oku ‘ikai ke nau taau mo e ngāuē ni. Ka ‘oku ou fokotu‘u atu ko e fakamo‘oni fakatāutaha ko ‘eni ‘o e ongoongoleléi mo e Siasí, ‘a e me‘a mahu‘inga taha te ke lava ke ma‘u ‘i he mo‘ui ní. He ‘ikai ngata ‘i he‘ene tāpuaki‘i mo tataki koe ‘i he mo‘ui ní, ka ‘oku ‘i ai ‘ene kaunga ki ho‘o mo‘uí ‘i he ta‘engatá kotoa.

‘E Toki ‘Ilo Pē ‘a e Ngaahi Me‘a Fakalaumālié ‘i he Laumālié

Ne faingata‘a ke mahino ki he kau saienisí ‘a e lahi ‘o e ‘univēsí, kae‘oua kuo toe lelei ange e ngaahi me‘angāuē ke tānaki ha maama lahi ange kae lava ke mahino kiate kinautolu ha mo‘oni ‘oku kakato ange.

Ne ako‘i ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ha tefito ‘i mo‘oni tatau ‘o kau ki he ‘ilo fakalaumālié. Na‘á ne tohi ki he kau Kolinitó, “Oku ‘ikai ma‘u ‘e he tangata fakakakanó ‘a e ngaahi me‘a ‘o e laumālie ‘o e ‘Otuá, he ko e vale ia kiate ia: pea ‘oku ‘ikai te ne fa‘a ‘ilo ia, he ‘oku ‘ilo fakalaumālie pē ia.”¹²

‘I hono fakalea ‘e tahá, kapau ‘okú ke fie ‘ilo e mo‘oni fakalaumālié, kuo pau ke ke faka‘aonga‘i e ngaahi me‘angāuē totonú. He ‘ikai lava ke ke ma‘u ha mahino ki he mo‘oni fakalaumālié ‘aki ha me‘angāuē ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o ‘ilo ia.

Ne folofola mai e Fakamo‘uí ‘i hotau kuongá, “Ko e me‘a ko ia ‘oku mei he ‘Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá.”¹³

Ko e lahi ange hono ue‘i hake hotau lotó mo e ‘atamaí ki he ‘Otuá, ko e lahi ange ia ‘a e tō mai ‘a e maama fakalangí ki hotau lotó. Ko e taimi kotoa ‘oku tau loto fiemālie pea fekumi fakamātoato ai ki he maama

ko iá, ‘oku tau fakahaa‘i ai ki he ‘Otuá ‘a ‘etau mateuteu ke ma‘u ‘a e maama lahi angé. ‘E māmālie ‘a e hā mahino, ngingila mo angamaheni kiate kitautolu e ngaahi me‘a ne ‘asi nenefu, fakapo‘uli mo taukakapá.

‘I he taimi tatau, kapau te tau fakamavahe‘i kitautolu mei he maama ‘o e ongoongoleléi, ‘e kamata leva ke ulo si‘isi‘i ‘etau māmá—‘o ‘ikai ‘i ha ‘aho pe uike pē ‘e taha, ka ‘e hoko māmālie ia ‘i ha vaha‘ataimi—kae ‘oua ke tau vakai ki mui pea ‘ikai mahino lelei pe ko e hā ne tau tui ai ‘oku mo‘oni ‘a e ongoongoleléi. ‘E hangē ‘oku ngali vale kiate kitautolu e me‘a ne tau ‘ilo kimu‘á koe‘uhí koe me‘a ne mahinó kuo toe nenefu, ta‘emahino pea taumama‘o ia.

Ko e ‘uhinga ia ne tui mālohi ai ‘a Paula ‘oku vale ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongoleléi kiate kinautolu ‘oku mala‘iá, “ka ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá kiate kinautolu kuo fakamo‘uí.”¹⁴

‘Oku ‘Ikai Ko Ha Sivi Pē ‘e Taha Ke ‘Ilo Ai

Ko e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko ha feitu‘u ia ma‘á e kakai ‘oku kehekehe ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘i ai ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku pau pea mālohi ‘a ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘i ai e ni‘ihi ‘oku nau kei feinga ke nau ‘ilo‘i ia ‘iate kinautolu pē. Ko e Siasí ko ha ‘api ia ke fakataha mai ki ai e kakai kotoa, ‘o tatau ai pē pe ko e hā e mālohi ‘o ‘enau fakamo‘oní. ‘Oku ‘ikai ha faka‘ilonga ‘i he matapā hotau ‘api siasí ‘oku pehē, “Kuo pau ke mālohi peheni ho‘o fakamo‘oní ka ke toki hū mai.”

‘Oku ‘ikai ko e Siasí ma‘á e kakai haohaoá pē ka ki he taha kotoa ke “ha‘u kia Kalaisi, pea hoko ‘o haohaoa ‘iate Ia.”¹⁵ Ko e Siasí ‘oku ma‘á e kakai hangē ko kitauá. Ko e Siasí ko ha feitu‘u ‘o e talitali leléi mo e fakatupulekiná, kae ‘ikai fakamavahevahe‘i pe fakaanga‘i. Ko ha feitu‘u ‘oku tau tokoni ke poupu‘i, hiki hake, pea fepoupuaki ‘i he‘etau tulifua ki he‘etau fekumi fakafo‘ituitui ki he mo‘oni fakalangí.

‘I hono faka‘osingá, ko e kaungā fononga pē kitautolu ‘oku fekumi ki he maama ‘a e ‘Otuá ‘i he‘etau fononga ‘i he hala fakaākongá.

'Oku 'ikai ke tau fakahala'i e ni'ihī kehē koe'uhī ko e lahi 'o e maama 'oku nau ma'u pe 'ikai ma'ú; ka 'oku tau fafanga mo pou pou'i e maama kotoa kae 'oua kuo tupulaki 'o mahino, ngingila pea mo mo'oni.

Ko Ha Tala'ofa ki he Tokotaha Kotoa

Tau 'ilo'i mu'a ko e taimi lahi ko hono ma'u ko ia ha fakamo'oni 'oku 'ikai ko ha ngāue ia 'oku fakahoko 'i ha miniti, houa, pe 'aho. 'Oku 'ikai tu'o taha pē pea 'osi leva. Ko e founa ko ia hono tākaki 'o e maama fakalaumāliē ko ha ngāue ia 'i he mo'uí kotoa.

He 'ikai hoko vave mai ho'o fakamo'oni ki he 'Alo mo'ui 'o e 'Otuá mo Hono Siasi kuo Fakafoki Maí, 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o hangē ko ho'o faka'amú, ka te u palōmesi atu: kapau te ke fai ho'o tafa'akí, 'e hoko mai ia.

Pea 'e nāunau'ia ia.

'Oku ou 'oatu 'a 'eku fakamo'oni fakatātaha 'e fakafonu ho lotó 'e he mo'oni fakalaumāliē pea 'oatu 'a e māmá ki ho laumāliē. Te ne fakahā kiate koe 'a e poto haohaoá mo e fiefia mo e nonga fakalangi. Kuó u a'usia 'eni 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Hangē ko ia ne tala'ofa 'e he folofola 'o e kuonga mu'á, 'e hanga 'e he Laumālie 'o e 'Otuá 'o 'ai ke ke hiva 'aki 'a e hiva 'o e 'ofa huhu'í,¹⁶ hiki hake homou matá ki he langí, pea hiki hake homou le'ó 'i he fakafeta 'i ki he 'Otua Fungani Mā'olungá, ko homou Hūfanga'angá, 'Amanaki Leleí, Malu'angá, pea mo ho'omou Tamaí. Kuo tala'ofa mai e Fakamo'uí kapau te tau Kumi, te tau 'ilo.¹⁷

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'eni. Kapau te ke fekumi ki he mo'oni 'a e 'Otuá, ko e me'a ko ia 'oku 'asi nenefu, ta'emahino, pea ngali tau-kakapá, 'e fakahā mo fakamahino 'i māmālie atu ia pea 'e fakaofi ia ki ho lotó 'e he maama 'o e 'alo'ofa 'a e 'Otuá. 'E fakahā kiate koe ha ngaahi me'a-hā-mai nāunau'ia, 'oku 'ikai lava ke mamata ki ai e mata fakaetangatá.

'Oku ou fakamo'oni 'e lava ke ma'u e maama fakalaumālie ko 'ení 'e he

fānau kotoa 'a e 'Otuá. Te ne fakamaama ho 'atamaí, 'omi ha fakamo'ui ki ho lotó pea mo ha fiefia ki ho ngaahi 'ahó. Si'oku kaungāme'a 'ofeina, 'oua mu'a na'a fakatoloi e taimi ke fekumi ai pea fakamālohia ho'o fakamo'oni fakafo'ituitui ki he ngāue fakalangi 'a e 'Otuá, 'io, 'a e ngāue 'o e māmá mo e mo'oni.

He 'ikai ngata pē 'i hono tāpuaki'i koe mo ho hakó 'e ho'o fakamo'oni fakafo'ituitui 'o e māmá mo e mo'oni 'i he mo'uí ni, ka te ne 'iate koe 'i he kotoa 'o e ta'engatá, 'i ha ngaahi maama 'oku 'ikai hano ngata'angá. Ko 'eku fakamo'oni 'eni pea tuku atu 'a 'eku tāpuakí kiate kimoutolu 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsese 1:33.
2. Vakai, Marcia Bartusiak, *The Day We Found the Universe* (2009), xii. 'Oku fakafo ma'u pē kiate au 'a 'etau loto falala mo'oni ki hotau iku'angá. Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku tau hulu 'etau loto falalá 'o tau pehē 'oku tau ma'u kotoa e mo'oni. Hangē ko 'ení: "Na'e pehē 'e Saimone Niukama, ko e pule 'o e va'a saienisi 'o e ngaahi fetu'ú 'o 'Ameliká 'i hano huufi 'o ha fale mamata'anga fetu'u 'i he 1887 he kongá ki mui 'o e

senituli hongofulu mā hivá, 'hangē 'oku fakaofi ke ngata 'etau 'iló . . . 'i he'ene fekau'aki ko ia mo e saienisi 'o e ngaahi fetu'ú. . . . Ko hono olá leva ko e ngāue ko ia 'oku femo'uekina ki ai e tokotaha 'asitolōnomá 'oku si'i ange e 'ilo fo'ou ia 'i hano fakamatala 'i 'o e ngaahi me'a kuo 'osi 'iló (Bartusiak, xv).

3. 'Oku fakalata ke fakakaukau ki he Mōsese 1:33, 35 'i he 'ilo "fakamuimui" ko 'ení. Na'e fakahā 'a e tohi ko ia 'a Mōsese 'i he Mata'itofe Mahu'ingá ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i Sune 'o e 1830, 'o meimei senituli ia 'e taha kimu'a pea toki fanongonongo 'e Edwin Hubble 'a 'ene 'ilo ko 'eni e ngaahi kaniva mama'ó.
4. Vakai, hangē ko e, the Hubble Heritage Image Gallery 'i he heritage.stsci.edu/gallery/gallery.html.
5. Vakai, Sione 14:6.
6. Vakai, 3 Nifai 17:3.
7. 'Alamā 32:27.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:3.
9. Vakai, Molonai 10:3–5.
10. Sione 7:17; vakai foki, Saame 25:14; Sione 3:21.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
12. 1 Kolinitó 2:14.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
14. 1 Kolinitó 1:18.
15. Molonai 10:32; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:59.
16. Vakai, 'Alamā 5:26.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.